

ALKOTÓ KÉZMŰVES VAGY TÖMEGTERMÉKET ELŐÁLLÍTÓ IPAROS? A TURIZMUS SZEREPE A BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI KÉZMŰVESEK TEVÉKENYSÉGÉBEN

KOTICS JÓZSEF

Bevezetés

Napjaink egyik meghatározó turisztikai trendje a kulturális turizmus felértékelődése.¹ A kulturális- és örökségturizmus olyan speciális turisztikai szegmens, ami egy adott terület kulturális és örökség attrakcióit hangsúlyozza.² Ennek oka a globális mértékűvé váló kulturális homogenizációval összefüggésben a tömegturizmuson kívül eső, a lokális különlegességek iránt felélénkülő fogyasztói igényekben keresendő.³ Az örökségturizmus a kulturális értékeken alapuló turizmus egyik típusa, amiben turisztikai vonzerőként válik hasznosíthatóvá egy ország, de akár régió közös kulturális öröksége.⁴ Ennek napjainkra egyik bevett gyakorlata a tematikus turisztikai útvonalak megtervezése, ami általában természeti és/vagy mesterségesen létrehozott látnivalókat, nevezetességeket köt össze egymással.⁵ Ezen turisztikai termékek (csomagok) fő jellemzője, hogy az útvonalon megtalálható egy-egy térség kulturális örökségeit a turisták egy előre meghatározott tematika alapján ismerik meg. Az ilyen jellegű turisztikai termék létrehozásához nélkülözhetetlen a fejlesztés tudományos kutatási háttérének megalapozása. A Miskolci Egyetem antropológusai 2019–2021 között közreműködő partnerként vettek részt az Európai Unió finanszírozásában megvalósuló INTERREG-programban (HUSKROUA/1702/ 3.1/0027), ami Magyarország, Románia és Ukrajna egy-egy régiójában (Borsod-Abaúj-Zemplén és Máramaros megyében, illetve Kárpátalján) jelenlévő kézművesség és a gasztronómiai tevékenységek fejlődését támogató, határokon átnyúló turisztikai útvonal létrehozását tűzte ki célul. A Kra'gas nemzetközi kutatás első szakaszában a Miskolci Egyetem antropológusai⁶ amellet, hogy feldolgozták a régióban meghatározó gasztronómiai

¹ KÁNTOR – KOTICS – GULYÁS – LAJOS 2021, 12. Ld. még: BRUNER 2005; EADINGTON – SMITH 1992; FEJŐS – SZÍJÁRTÓ 2003; MICHALKÓ 2004; MICHALKÓ – VIZI 2001; RÉGI 2017.

² CHRISTOU 2005. A magyarországi kutatások közül lásd: CSURGÓ 2014; PUSZTAI 2016; TÓTH – NAGY – HEGEDŰS 2017.

³ IRIMIÁS 2018.

⁴ JÁSZBERÉNYI 2020. Lásd még: MINORICS – GONDA 2015; FEHÉR – KÓRÓDI 2008; TÓTH 2016; PUSZTAI 2003; ZÁTORI 2016.

⁵ NAGY 2020.

⁶ A kutatásban Lajos Veronika, Kántor Barbara, Faragó László, Gulyás Klára, Kotics József és Török Zsuzsanna vett részt. A kutatási eredmények megjelentek a projekt angol nyelvű zárókötetében lásd: CONSTANTIN – SORIN 2021.

és kézművességhez köthető kulturális örökségértékek történetét, egyszersemind felkutatták a régióban tevékenykedő és a Kra'gas projektbe illeszkedő helyi vállalkozásokat is. A kutatás második szakaszában az örökségmegőrzés kapcsán a projektben részt vevő országok kutatói etnográfiai terepmunkájuk során félig-strukturált interjúkat készítettek⁷ az előzetesen már azonosított stakeholderekkel – a kutatás ezen részét szakaszosan és a digitális térbe áthelyezve voltunk kénytelenek lebonyolítani a pandémia okán. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyén áthaladó nemzetközi kulturális útvonal magyar szakaszába bekerülő helyi gasztronómia és kézművéség autentikus képviselőinek kiválasztása után, a kutatás harmadik szakaszában együttműködve a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara munkatársaival a tervezett turisztikai útvonal tesztelésre került sor egy előre meghatározott szempontrendszer alapján, amelyet a részt vevő országok kutatói közösen dolgoztak ki.

Kézművesek és vásárlói igények

Jelen tanulmány a Kra'gas projekt keretében Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az elmúlt két évben (2020–2021) végzett antropológiai terepmunka során gyűjtött empirikus adatok elsődleges elemzése, amely csak azokat az interjúkat dolgozza fel, amelyek a kutatás fókuszába került turisztikai desztinációk kézműveseivel készültek. A gasztronómiai témájú interjúk feldolgozására terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban nincs lehetőség. Fontos hangsúlyozni, hogy a projekt során csak azokkal a kézművesekkel készítettünk félig-strukturált interjúkat, akik azokban a turisztikai régiókban tevékenykednek, amelyek bekerültek a magyarországi útvonalba.⁸ Ezek Tokaj-Hegyalja, Miskolc és környéke, valamint Mezőkövesd és környéke. Azonban az említett térségekben tevékenykedő kézművesek is csak abban az esetben lehettek a kialakítandó kézműves és gasztronómia útvonal célállomásai, amennyiben nyitott műhellyel rendelkeztek, tehát a turisták betekintheztek alkotó kézműves tevékenységükbe. Ez a feltétel értelemszerűen több térségben élő kézművest kizárt a projektben való részvétel lehetőségéből.

Az 1970–1980-as években az antropológusok egyik fő aggodalma a kultúra áruvá válásához volt köthető.⁹ Tanulmányomban hangsúlyosan tárgyalom a vizsgálatba vont kézművesek esetében, hogy milyen stratégiákat és viszonyulásokat alakítanak ki termékeik piacosítása során, ez hogyan egyeztethető össze felfogásukban a kulturális termékek autenticitásának kérdésével.

⁷ A kutatás során 64 interjút vettünk fel. Az interjúk készítését Faragó László, Gulyás Klára, Kotics József és Török Zsuzsanna végezte.

⁸ Ennek kiemelése azért fontos, mert a megye többi térségben élő és tevékenykedő kézművesre vonatkozóan nincsenek ismereteink, így a tanulmány megállapításainak rájuk való kiterjesztése csak empirikus kutatások végzése révén válik majd lehetővé. A magyarországi útvonal részletes bemutatását lásd: KÁNTOR – KOTICS – GULYÁS – LAJOS 2021, 28.

⁹ COHEN 1988, 371.

A terepmunka során interjú adó kézművesek elbeszéléseiből egyértelműen kiviláglik, napjainkban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a piacról csak a jelentős turistaforgalmat bonyolító térségek kézművesei tudnak megélni, ezzel hozható összefüggésbe az a markáns jelenség, hogy az utóbbi évtizedekben a megyében a kézművesek száma jelentősen lecsökkent. Tokaj-Hegyalján és Mezőkövesden, de ott is csak bizonyos kézműves tevékenységek esetében (fazekasság, hímzés, bútorfestés, mézeskalácsolás, fafaragás) biztosított az abból való megélhetés, más térségekben csak kivételesen jövedelmező kézműves tevékenységekkel érhető mindez el (kézműves sajtkészítő, késes, lekvárkészítő, kézműves szappankészítő, biobor-termelő). A főfoglalkozás melletti kézművesség jelentős keresetkiegészítést jelent, ám ebben az esetben a bevételek ciklikusan jelentkeznek, teljesen csak arra alapozni a megélhetést mára kifejezetten rizikós. A megélhetés nehézségei egyfelől redukálják a kézművesek számát, ráadásul a vásárlói igények direkt kiszolgálása területén komoly engedményeket kell tenniük a mai kézműveseknek. Ennek kiváló példája a matyó hímzés kommercializálódása: a minták divatkiegészítő funkciót látnak el: modern és fiatalos ruhákra kerülnek, vagy épp a nyakláncoknak és fülbevalóknak nyújtanak sajátos díszítést, új stílust és identitást teremtve. Az ún. bedolgozók által készített matyó hímzések, készüljenek azok Mezőkövesden, Szentistvánon vagy Tardon, többnyire budapesti és egyéb magyarországi nagyvárosok népművészeti boltjaiban kerülnek forgalomba. A Matyódesign különleges családi vállalkozás, a brand, a hagyományos matyó mintavilág hétköznapi ruhadarabokon köszönnek vissza. A webshopon is árusított, kézzel készült termékek mára 27 helyi asszonynak adnak munkát. A társadalmi vállalkozás azért is unikális, mert csapatépítő tréningek mellett a turisták akár egy egész napot eltölthetnek a Matyódesign főhadiszállásán, hímezhetnek, és belekóstolhatnak a háztáji ételek elkészítésébe is.¹⁰

Mára nemcsak a matyó hímzés esetében, hanem akár egy kádármester és egy fazekas esetében is döntő jelentőségű az egyedi és sok esetben kifejezetten extrém vásárlói igényeknek való megfelelési kényszer. A fazekasok egy része azt a stratégiát követi, hogy kétféle terméktípust állít elő: egyrészt kifejezetten művészi igényre készített darabokat, másrészt az adott egyedi elvárásoknak megfelelőt. Ugyanakkor több kézműves is jelezte, hogy bár kiemelkedően fontos számára a termékek eladhatósága és a vásárlói igények kiszolgálása, de van egy határ, és nem készíti el az általa ízléstelennek tekintett terméket. A bútorfestők esetében is hasonló a vélekedés. Amihez minden esetben ragaszkodnak, az a helyi motívumkincs, ám azon túl nyitottak a vásárlói megrendelésekre. A bútorfestők esetében ennek azért van kiemelt fontossága, mert a termékek túlnyomó része nagy munkaigényű, és hosszú időt vesz igénybe egy-egy kézműves termék elkészítése. A kézműves szappant készítőik eleve úgy állítják elő termékeik túlnyomó hányadát, hogy a legszelebb vásárlói réteget is el tudják érni, esetükben a formavilág megengedőbb, az azonban nem, hogy a termékek ne természetes alapanyagokból készüljenek.

¹⁰ matyodesigntour.hu.

Szintén megfigyelhető a hibrid stílusok meghatározóvá válása, aminek többféle gyakorlata azonosítható. A matyóknál az eredeti hagyomány őrzése bizonyos kézművesek esetében szinte kötelezően elvárt (hímzés, bútorfestés). Ehhez a kézműves alkotók belső meggyőződése is társul, ez pedig megfelel a szélesebb társadalmi elvárásoknak is. A fazekasok esetében már egyértelműen megjelenik a hagyományőrzés és az egyedi, saját művészi stílus kialakításának valamiféle ötvözése. Ez a barkácsoló típusú kézművesség¹¹ egyre nagyobb teret nyer más kézműves tevékenységek, pl. bútorfestés, mézeskalácsosság, hímzés, fafaragás esetében is. Az esetükben ez azt jelenti, hogy tevékenységük a hagyományos népművészet elemeinek felhasználására épül. De ez nem egy konkrét tájegységhez kötött korábbi kulturális elem megőrzését és továbbvitelét jelenti, hanem a kézműves által ismert tradicionális elemek teljesen szabad felhasználását, azok ötvözését, variálását értik alatta. Ez a kreatív barkácsolás segíti őket a saját stílus és színvilág létrehozásában. Ez társul azzal a beállítódással, hogy ők őrzik a hagyományt, attól nem szakadnak el, de nem pusztán másolnak, hanem önálló szín- és formavilággal, sajátos motívumokkal rendelkező műalkotásokat hoznak létre.

A kézművessé válás indítékai és a tevékenység jellegzetességei

Az antropológiai terepmunka során felkeresett kézművesek túlnyomó része rendelkezik lokális vagy regionális népművészeti egyesületi tagsággal. Erre mint érték- és identitásadó közösségre tekintenek, ráadásul ezek kiterjedt kapcsolatrendszerük miatt értékesítési (termelői vásárok, kézműves piacok) és kiállítási lehetőségeket biztosítanak a helyi kézműveseknek. Az egyesületekbe tömörült kézművesek olyan közösségként tekintenek magukra, akik azonos értékrendszerrel bírnak, a hagyományok tisztelete és megőrzése, a kulturális örökség továbbvitelének a szándéka elsődleges, valamint az alkotásvágy, amely az önkifejező művészi tevékenység révén valósul meg. A következő táblázat a kézművessé válás indítékait foglalja össze.

1. táblázat

A kézművesség tevékenység motivációi B.-A.-Z megyében

Kézművessé válás indítékai	Jellemző	Példa
Generációkon átívelő családi hagyomány folytatása	Az erős lokális identitás egybe-kapcsolódik a családi hagyomány folytatásának igényével.	Kovács Szabolcs népi bútorfestő mezőkövesdi festőasztalos családból származik. Nagyapja és édesapja is híres festőasztalos volt. 1984 óta rendelkezik saját műhellyel a Hadas városrészben. Bár korábban még végzett asztalosmunkát is, ma már csak bútorok festésével foglalkozik. Festett

¹¹ A bricoleur (barkácsoló) nem kész lineáris tervvel áll elő, hanem a kontextus elemzése során újra és újra átgondolja céljait, módszereit. A bricolage hozzáállás szükségszerűen fluid, változó. A nyitottság, rugalmasság, kreativitás a bricoleur attitűd alapelemei.

Kézművessé válás indítékai	Jellemző	Példa
		bútorai (szekrények, ládák, székek, komódok) keresettek, de készít festett kítűzőket és hűtőmágneseket is. Nincs sem helyi, sem országos konkurens. Gyermekei nem folytatják mesterségét.
Kikopott hagyomány felélesztésének a szándéka	Erős lokális identitás vezérli a kézművest.	Fehér Tibor fazekas, Mezőkövesden született, nagyszülei a Jászságból költöztek a településre. Szülei értelmiségiek voltak. A fazekas szakma alapjait a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban tanulta Budapesten, ahol keramikus végzettséget szerzett. A középiskola elvégzése után Budapesten dolgozott keramikusként, majd 1982 hazaköltözött Mezőkövesdre. Kezdetben bérkorongozást vállalt, majd vett egy parasztházat a Hadas városrészen, amit fazekasműhelyként rendezett be. Munkáiban a közép-tisza-vidéki fazekas hagyományok motívumkincsére épít, elsődlegesen a mezőcsáti és tiszafüredi hagyományokat emeli be alkotótevékenységébe. Gyermekei nem folytatják munkáját.
A kézműves tevékenység felélesztése	Nem a lokális identitás miatt értékelődik fel a kézművesség, hanem annak művelése értéként tételeződik a kézművessé váló személy számára.	Pető Anna mezőkövesdi mézeskalácsos 1993-ban költözött Miskolcra Mezőkövesdre, és ekkor jött az ötlet, hogy mézeskalácsossággal kezd foglalkozni. A mesterség fortélyait Radics László debreceni mézeskalácsostól sajátította el, akinek a termékeit azóta is árulja. 1999-ben vette birtokba Mezőkövesd egyik legszebb műemlék épületét a Hadas városrészen, ami azóta is a családi vállalkozás helyszíne. Műhelye nyitott, kezdetektől része a műhely tevékenységének a turisták fogadása, kézműves foglalkozásokat (gyerektábor) is tart, aminek keretében a gyermekek maguk is készítenek mézeskalácsos termékeket. A műhelyben található boltban értékesítik az elkészített termékek jelentős részét. Korábban 4 mézeskalácsos is működött a városban, mára azonban helyben nincs konkurenciája. A mesterséget fia fogja továbbvinni.

Kézművessé válás indítékai	Jellemző	Példa
Egyedi, megváltozott élethelyzet	Nyugdíjba vonulás követően az aktív tevékenység fenntartása egy új hobbival (jellemzően nők).	A Hegyaljai Szappanműhely (Mád) létrehozója a nyugdíjazását követően hobbi szinten kezdett el vegyszermentes, kézműves technológiával szappanokat készíteni. A manufaktúrális körülmények között előállított szappanok jellemzően gyógnövények, fűszerek és különböző növényi olajok felhasználásával készülnek, de a környékről származó alapanyagokat (pl.: kecsketejet, zeolitot és kaolint) is felhasználja. Gyakran tart nyitott műhelyében bemutatókat, és viszonteladóknak is értékesíti termékeit. Gyermekai nem viszik tovább a mesterséget.
	Háztartásbeli nők szabadidő-hasznosítása.	Az Ózdról Vadnára visszaköltöző értelmiségi család harminc év körüli nőtagja szabadidejének hasznos eltöltése céljából biolekvár-készítésbe kezdett, s mivel családja nem fogyasztott túl sokat, egyedi termékeit elkezdte ismerőseinek ajánlani. Innovatív termékei mára a fő megélhetési forrást jelentik a családnak. Miután a nyitott műhelyük turisták által nem látogatott településen található, így kezdetben kézműves vásárokon értékesítettek, de egy idő után átálltak az online értékesítésre.
	Rendszerváltást követő időszakban munkanélkülivé válók.	A 67 éves Kiss Mátyás fafaragó régi mezőkövesdi családból származik, felmenőinek nincs köze kézműves tevékenységéhez. A kommunista időszakot egyértelműen úgy éli meg, mint akit a rendszert kritizáló nézetei miatt üldöztek. Korábban a Volánál dolgozott, főiskolai végzettséggel rendelkezett, 1989-ben politikai nézetei miatt kirúgták, és így új megélhetés után nézett. Eleinte asztalos tevékenységet folytatott, kerítéseket készített, később felfedezi a mezőkövesdi fafaragó népművészet emlékeit, majd tevékenységét később a teljes magyarországi motívumkincs feltérképezésére is kiterjeszti. Nem volt mestere. 1993-ban indult el a vállalkozása egyedi kapuk, kerítéselemek, lambériák, hajópallók, élvédők és szegélylécek, sa-

Kézművessé válás indítékai	Jellemző	Példa
		<p>rokkonzolok, sarokdíszek, oromdíszek, csúcspdíszek, kapukoronák, ablakdíszek készítésével. A megrendelői igények alapján jellemzően táji mintákat használ, így főleg egyedi termékeket állít elő. Nincs a térségben és az országban sem konkurenciája. Nem lesz senki, aki folytatja tevékenységét.</p>
Kíváncsiság		<p>Bodnár Sándor kézműves sajt készítő, akit a kíváncsiság vitt a sajt készítés irányába, ugyanis meg akarta érteni, hogy a tejből milyen folyamat részeként lesz kemény sajt. A mádi sajt brand gazdája annyira eltökélt volt, hogy családi kapcsolatait kihasználva még egy svájci alpesi sajtmanufaktúrában is tudta tanulmányozni a sajt készítési eljárásokat. Autodidakta módon kikísérletezte a kecske- és tehénsajtjai minőségi előállításának lépéseit. Az érlelt tehén- és kecskesajtokat készítő vállalkozás kemény, félkemény és lágy sajtermékeket is előállít 2010 óta. A termékek között megtalálható különleges ordartorta, savóméz, gyümölcsjoghurt, de készítenek sajtbonbonokat is (ezek különböző fűszerekben, magvakban forgatott sajt falatok). Csak természetes alapanyaggal dolgoznak, mesterséges adalékot nem használnak. A műhelye nyitott a turisták előtt, van csoportos sajt kóstoló, ha igény mutatkozik, akkor a sajt készítés folyamata is bárki számára megismerhető. A településen nincs más kézműves sajt készítő, korábban sem volt.</p>
Rehabilitáció	Bizonyos társadalmi csoportok (pl. megváltozott munkaképességű) (re)integrációja	<p>A Vámosújfalui Búzavirág Alapítvány három kézműves műhelyt működtet. 1997-ben született meg az elképzelés, miszerint a vakok és gyengénlátó fiatalok életében fontos lenne egy olyan vidéki közegben kialakított rehabilitációs lakóotthont létrehozni, ami nagyobb esélyt biztosít a társadalomba integrációhoz. Az intézmény gyógypedagógus vezetőjét a fővárosból vidékre való költözésében a rehabilitációs</p>

Kézművessé válás indítékai	Jellemző	Példa
		<p>szakma megújítása is motiválta. Három kézműves alaptevékenység a fazekasság, a szövés és a vesszőmunkák készítése, amelyet az állandó ápolásra és önálló élet kialakítására képes kézműves fiatalok végeznek. Minden műhely vezetője jártas az adott kézműves mesterségben. A szövő és kosárfonó műhely két vezetője maga is megváltozott munkaképességű. A fazekas termékek közül továbbviszik a pataki hagyományokat elsődlegesen a formavilág és a motívumok szintjén. A műhelyekben manufaktúraként működnek, minden alkalmazott egy meghatározott munkafolyamatot végez, de minden munkafolyamatot kézműves tevékenység. A műhelyekben rendszeresen tartanak bemutatókat.</p>

Forrás: saját gyűjtés

A *generáción átívelő családi hagyomány folytatása* szinte alig fordul elő a vizsgálatba vont három turisztikai térségben az interjúalanyok között, mindössze Mezőkövesden egy bútorfestő, illetve Tokajban és Erdőbényén egy-egy kádár olyan, aki többgenerációs kézműves család tevékenységét viszi tovább. Ám úgy tűnik, hogy a folytonosság az erdőbényei kádár kivételével náluk is meg fog szakadni. Ez arra utal, hogy néhány évtizeden belül ez a típusú kézművessé válás teljesen jelentéktelen szerepet fog betölteni, ami alapvetően nehezíti a helyi kézműves hagyomány továbbörökítését. A kézművessé válást a *kikopott hagyomány felélesztésének szándéka is motiválhatja* – ezen esetek többségében erős lokális identitás vezérli a térségből elköltöző, majd oda visszatérő személyt arra, hogy kézműves tevékenységével felélesszen hagyományos kézműves tevékenységeket, és szerepet vállaljon a helyi hagyomány újraélesztésében. A Mezőkövesden működő egyetlen fazekas ilyen megfontolásból költözött vissza szülőföldjére, és úgy sajátította el a fazekas mesterséget, hogy előtte családjának semmiféle kapcsolata nem volt a kézművességgel. A sárospataki úri hímzést felélesztő hímzőasszonyok esetében is azt látjuk, hogy a helyi, egyedi értékeket képviselő kulturális örökség továbbvitele a cél. De az úri hímzés esetében, miután az rendkívül munkaigényes, és a termékek csak extra magas áron értékesíthetők, a piaci haszon szerzése az esetek többségében nem elsődleges. Ennél jelentősebb szerepet játszik a gondos eredeti motívumkincs felhasználásával készült igényes termékek előállítására. Ezeket egyházközségeknek, múzeumoknak ajánlják fel. Indíték lehet továbbá a *kézműves tevékenység felélesztése is* – ebben az esetben nem a lokális identitás miatt értékelődik fel a kéz-

művesség, hanem annak művelése értéként tételeződik a kézművessé váló személy számára. Ilyen esetben nem erős a helyi hagyomány felélesztésének vagy továbbvitelének a szándéka. Az, ha megjelenik egyáltalán, a motívumkincs részleges felhasználásban érhető pusztán tetten.

Mindezekon kívül a kézműves tevékenység felé fordulást okozhatja egyedi, megváltozott élethelyzet is. Ennek első jellemző típusa az, amikor *nyugdíjba vonulás után* az aktív tevékenység fenntartása érdekében válik valaki kézművessé. Olyan személyekről, elsődlegesen nőkről van szó, akiknek korábban semmiféle kapcsolódása nem volt a kézművességhez, és ún. *hobbi kézművesként* indult el a karrier, amely mára az alkotás öröme mellett jelentős bevételi forrást is hoz. Második altípusnak tekinthető az, amikor háztartásbeli nők *szabadidő hasznosítása céljából* fognak bele kézműves tevékenységbe. Újabb típust azok a személyek jelentenek, akik a *rendszeráltást követő időszakban munkanélkülivé* váltak, és a korábbtól eltérő megélhetési forrásként jelenik meg a kézműves tevékenység. Ezzel összefüggésben *a kézművesség iránti érdeklődés fő motivációja lehet még egyéni szinten a kíváncsiság is, de kézműves műhelyek rehabilitációs célból is létre jöhetnek.* A vizsgált térségben erre Vámosújfaluban megtalálható a Búzavirág Alapítvány kezdeményezése, ahol a három kézműves műhely azzal a céllal szerveződött meg és működik nyereségesen, hogy a vakok és súlyos látássérültek önálló életvitelét, rehabilitációját előmozdítsa. A sárospataki kerámiamanufaktúra esetében is kulcsfontosságú a hátrányos helyzetű embereknek való esélykínálás.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kézművesek rekrutációs bázisának heterogenitása, az erre a tevékenységre alapozott megélhetési nehézségek egyértelművé válása, valamint a mesterségre vonatkozó tudás családon belüli átörökítésének megszakadása vezet oda, hogy mára a megyében tevékenykedő kézművesek jelentős hányada az idősebb generációhoz, pontosabban a 60 év feletti korosztályba tartozik. Az esetek többségében nem mutatkozik semmi esély arra, hogy a kézműves tevékenységet valamelyik gyermek vagy családtag folytassa.

A sokgenerációs kézműves családok tevékenységének végérvényes megszakadása is bekövetkezhet, ami gyakran magának a kézműves tevékenységnek a településen való folytatását is veszélybe sodorja. Ezt emblematikusan szemlélteti a sárospataki mézeskalácsos hagyomány kihalása. Tíz évvel ezelőtt még a Veres Sándorné által készített sárospataki mézeskalácsot azért tekintették egyedinek és különlegesnek, mert azon kívül, hogy négy generáción át saját titkos recept alapján készítette termékeit, szinte egyedülként az országban nemcsak megvásárolni lehetett nála a termékeket, hanem lehetőséget kínált a műhelybe való betekintésre is. 2015-ben bekövetkezett halála után nemcsak a nyitott műhelye szűnt meg, hanem kézműves tevékenységének folytatója híján Sárospatakon nincs többé mézeskalácsos mester. Veres Sándorné értékes műhelye a Rákóczi Múzeum Látványtárában tekinthető meg. A nyitott mézeskalácsos műhely múzeumi látványosság lett, az élő kulturális örökség muzealizálódott.

Bibliográfia

BRUNER 2005

Edward M. BRUNER: *Culture on Tour. Ethnographies of Travel*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 2005.

COHEN 1988

Erik COHEN: Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research* 15/3. 1988, 371–386.

CONSTANTIN – SORIN 2021

Passing a Triple Frontier. Traditional Civilization and Sustainable Development in Borsod-Abaúj-Zemplén, Maramureş & Zakarpattia. Ed. Bărbulescu CONSTANTIN – Mitu SORIN. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021.

CSURGÓ 2014

CSURGÓ Bernadett: A vidék nosztalgiaja. Kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három északalföldi kistérségben. *Socio.hu* 4/2. 2014, 1–20.

EADINGTON – SMITH 1992

Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism. Ed. William R. EADINGTON – Valene L. SMITH. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1992.

FEHÉR – KÓRÓDI 2008

FEHÉR István – KÓRÓDI Márta: *A vidéki turizmus fejlesztése*. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 2008,

FEJŐS – SZÍJÁRTÓ 2003

Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata: tanulmányok. Szerk. FEJŐS Zoltán – SZÍJÁRTÓ Zsolt. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2003.

JÁSZBERÉNYI 2020

A kulturális turizmus sokszínűsége. Szerk. JÁSZBERÉNYI Melinda. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020.

KÁNTOR – KOTICS – GULYÁS – LAJOS 2021

Barbara KÁNTOR – József KOTICS – Klára GULYÁS – Veronika LAJOS: Genius Loci: Anthropological Research of Gastronomic and Handicraft Heritage Elements in Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: *Passing a Triple Frontier. Traditional Civilization and Sustainable Development in Borsod-Abaúj-Zemplén, Maramureş & Zakarpattia*. Ed. Bărbulescu CONSTANTIN – Mitu SORIN. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 13–52.

MICHALKÓ 2004

MICHALKÓ Gábor: *A turizmuselmélet alapjai*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2004.

MICHALKÓ – VIZI 2001

MICHALKÓ Gábor – VIZI István: A turizmus mint globalizációs jelenség Magyarországon. *Iskolakultúra* 2001/1. 10–19.

MINORICS – GONDA 2015

MINORICS Tünde – GONDA Tibor: Kézműves és gasztrokulturális örökségünk turisztikai hasznosítása. In: *Szőlő, bor, turizmus. Tanulmányok a szőlészet, borászat és a borturizmus témaköréből*. Szerk. OROSZI Viktor György. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2015, 102–115.

NAGY 2020

NAGY Katalin: Kulturális utak fejlesztése, menedzselése a nemzetközi tapasztalatok tükrében In: *Sárospataki turizmusfejlesztési tanulmányok 2020*. Szerk. DANKÓ László. Sárospatak, Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület, 2020, 169–189.

PUSZTAI 2003

PUSZTAI Bertalan: Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset*. Szerk. PUSZTAI Bertalan. Szeged, JATEPress, 2003, 9–21.

PUSZTAI 2016

PUSZTAI Bertalan: A turizmus mint médium. In: *Replika* 96–97/1–2. 2016, 11–17.

RÉGI 2017

RÉGI Tamás: A turizmus és társadalmi változás kapcsolatának néhány antropológiai és szociológiai értelmezése. In: *Turizmus és transzformáció*. Szerk. RÉGI Tamás – RÁTZ Tamara – MICHALKÓ Gábor. Orosháza–Budapest, Kodolányi János Főiskola–MTA CSFK Földrajztudományi Intézet–Magyar Földrajzi Társaság, 11–27.

TÓTH 2016

TÓTH Benedek: Helyi kultúrák újratöltve: a turizmus későmodern mediatizációja és a tér értelmezésének modern fordulata. *Replika* 96–97. 2016, 27–37.

TÓTH–NAGY–HEGEDŰS 2017

TÓTH Bettina – NAGY Gyula – HEGEDŰS Gábor: A helyi értékek és hungarikumok turisztikai attrakcióvá való fejlesztési lehetőségei alföldi példákon keresztül. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 2/2. 2017, 4–19.

ZÁTORI 2016

ZÁTORI Anita: A fesztiválturizmus elméleti aspektusai. In: *Fesztiválturizmus*. Szerk. JÁSZBERÉNYI Melinda – ZÁTORI Anita – ÁSVÁNYI Katalin. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, 15–33.

<https://doi.org/10.1556/9789634540083>